

ЗАРОДЖЕННЯ АМЕРИКАНО-БРИТАНСЬКИХ «ОСОБЛИВИХ» ВІДНОСИН

Стаття присвячена особливостям процесу зародження американо-британських «особливих» відносин підчас Другої світової війни.

Ключові слова: нація, коаліція, союзники, зовнішня політика, стратегія, збройні сили, національні інтереси, співпраця.

Розвиток сучасних міжнародних відносин характеризується сукупною взаємодією багатьох факторів, серед яких важливу роль відіграє двостороннє співробітництво. Протягом більшої частини ХХ ст. зв'язки між двома суверенними суб'єктами міжнародних відносин розглядалися як фундаментальна база всієї міжнародної системи. В дослідженні розглядається традиційна для теорії міжнародних відносин проблема взаємодії між двома суб'єктами міжнародної системи — США та Великою Британією. Відносини між двома акторами на рівні міжнародного співробітництва почали розвивати з Другої світової війни. Таке двостороннє партнерство налічує вже понад 65 років. Саме навколо США та Великої Британії сформувалося те співтовариство країн Заходу, яке згодом отримало назву Атлантичного світу. Між цими країнами існують тісні культурно-історичні та етнолінгвістичні зв'язки, що зробило взаємовідносини між США та Великою Британією набагато тіснішими, ніж між Сполученим Штатами та їх іншими союзниками по НАТО. Саме тому ці відносини між двома державами набули статусу «особливих» і почали розвиватися за самостійною логікою на військовому, політичному та економічному рівні. Водночас провідні держави світу — США та Велика Британія — посідають особливе місце в системі зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних пріоритетів України, що викликає додатковий інтерес у дослідників.

Метою дослідження є аналіз процесу зародження «особливих» відносин Сполучених Штатів Америки та Великої Британії підчас Другої світової війни.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають праці Трухановського В. Г., Поздєєвої Л. В., Уткіна А. І., Яковлева Н. Н. Вони допомогли автору проаналізувати процес формування й реалізації зовнішньої політики США та Великої Британії. Дослідження зарубіжних науковців С. Амброуза, Дж. Бейліса, Дж. Дики, В. Ленджера, В. Манчестера, А. Слезинджера, А. Стейна сприяло відстеженню автором загальних

тенденцій та окремих аспектів зовнішньої політики трансатлантичних союзників. Праці британських та американських політиків того часу, їх особисте листування дозволили автору провести комплексне дослідження проблем американо-британських взаємовідносин.

Підстави для зближення Великої Британії та Сполучених Штатів Америки були закладені в міжнародній ситуації, що склалася напередодні Другої світової війни. Незважаючи на політику «умиротворення», яку проводив уряд Британії щодо Німеччини, а також позицію американської адміністрації на чолі з Франкліном Рузвельтом, що ґрунтувалася на політиці ізоляціонізму, яка сягає своїм корінням доктрини Монро, очевидним було одне — агресора необхідно спинити. На той час правлячі кола як Великої Британії, так і США плекали надії на відвернення війни. Дотримуючись свого політичного і стратегічного курсу, Н. Чемберлен сподівався домовитися з А. Гітлером, поступово задовольняючи його претензії, а Ф. Рузвельт, надсилаючи численні листи німецькому лідерові, закликав докласти всіляких зусиль для розв'язання існуючих проблем мирним шляхом. Як засвідчили подальші події, такі спроби британського прем'єра та американського президента не увінчалися успіхом.

Перші спроби створення англо-американського союзу проти Німеччини та її сателітів зробив Рузвельт. У січні 1938 р. він надіслав телеграму Чемберленові, в якій пропонував європейським лідерам зібратися у Вашингтоні для обговорення розбіжностей у своїх позиціях щодо Німеччини. Однак британський прем'єр відхилив пропозицію президента США, будучи певним, що як з Гітлером, так і, насамперед, з італійським лідером Беніто Муссоліні, можна домовитись. Невідступність від політики «умиротворення» перекреслювала останній шанс для Великої Британії уникнути війни. Запеклий критик курсу кабінету Чемберлена У. Черчілль говорив прем'єрові, що відвернутися від Америки було повним безглуздям. Він передбачав, що невдовзі Британія відчайдушно потребуватиме такого союзника, як США [13, с. 254].

У вересні того ж року Ф. Рузвельт через британського посла у Вашингтоні сера Рональда Ліндсея знову запропонував скликати конференцію світових лідерів для обговорення міжнародної ситуації, але Н. Чемберлен не погодився і цього разу. Президент США розумів, що західні демократії не зможуть протистояти Німеччині без американської допомоги, однак британський прем'єр, на відміну від У. Черчілля і його нечисленних прихильників, ще не усвідомлював усієї серйозності ситуації.

Серед британських правлячих кіл панувала думка, що німецький лідер — блискучий, але вразливий геній, якого можна втішити добротою і поступливістю. Таке помилкове розуміння поведінки диктатора, що лежало в основі політики Лондона, призвело до трагічних наслідків для Британської імперії [13, с. 470].

Ініціатива Ф. Рузвельта була досить ризикованою з огляду на ізоляціоністські настрої серед правлячих сил США. Хоча ізоляціонізм ніколи не означав відмежування Сполучених Штатів від світу, його суть полягала у відмові від будь-яких зобов'язань стосовно інших країн, що давало повну свободу дій США. Обмежений американським законодавством, а також залежний від конгресу та громадської думки, переконаних, що війна в Європі не розпочнеться, президент не міг зробити більше нічого, крім обережних натяків на прихильність до Англії і Франції та можливе залучення США стримування Німеччини. Під час чеської кризи 1938 р. Рузвельт запевнив сера Ліндсея, що Сполучені Штати нададуть Британії обмежену допомогу в разі війни та водночас попередив посла, що оприлюднення їхньої розмови може призвести до його імпічменту [16, с. 102]. Відомий американський учений А. Шлезінгер писав, що політика конгресу США, який намагався керувати зовнішньополітичним курсом держави, спрямована на узалежнення діяльності адміністрації президента, була повним провалом. Це довів Перл-Харбор, після якого ніхто вже не міг довіряти конгресу щодо основних засад зовнішньої політики [15, с. 99].

Упевненість Ф. Рузвельта в тому, що виживання людства залежить від знешкодження гітлерівської Німеччини, повністю поділяв У. Черчілль. У своїх виступах він намагався донести до американських слухачів думку про те, що нацизм є ворогом свободи людини. Черчілль проводив вражаючу паралель між тим, як американський і британський народи боялися одноосібної влади, і наголошував на необхідності виробити таку систему відносин у майбутньому, в якій життя всього людства не залежало б від вчинків однієї людини [13, с. 490]. Поступове зближення Рузвельта і Черчілля, налагодження співпраці між ними на основі глибокої взаємоповаги і спільних переконань стало вирішальним фактором для виникнення «особливих відносин» між США та Великою Британією.

Після нападу Німеччини на Польщу та ігнорування британського ультиматуму від 3 вересня 1939р. Н. Чемберленові нічого не залишалося, як переглянути свою політику та оголосити стан війни з агресором. Сталося те,

від чого застерігав ще 1933 р. У. Черчилль. Через два дні після вторгнення Німеччини у Польщу Ф. Рузвельт у своїй «розмові біля каміна» висловив сподівання, що США уникнуть війни. Він запевнив американський народ, що уряд докладе всіляких зусиль у цьому напрямі [14, с. 184]. 5 вересня Сполучені Штати оголосили світові про свій нейтралітет, хоча його важко назвати безстороннім. На наполегливі прохання Лондона Рузвельтові вдалося схилити конгрес до перегляду закону про нейтралітет від 1 травня 1937 р. Оновлений закон про нейтралітет від 4 листопада 1939 р. скасував ембарго на озброєння воюючих сторін. Це була перша перемога політики Рузвельта щодо підтримки Британії. Оскільки за новим законом про нейтралітет американським суднам заборонялося перевозити військові вантажі в Європу, набув сили закон «cash & carry», за яким Англія і Франція мали змогу замовляти товари в США, платити за них готівкою і вивозити на власних суднах [4, с. 88]. Таким чином, Сполучені Штати, заявивши про свій нейтралітет, постачали воюючим проти Німеччини сторонам усе необхідне. Закон «cash & carry» символізував дружбу і прихильність Вашингтона західноєвропейських демократій і водночас свідчив про те, що США не мали намірів платити високу ціну, щоб зупинити А. Гітлера [7, с. 3]. Це підтверджувалося й переважаючими ізоляціоністськими настроями серед американського населення. Перше громадське опитування у воєнний час, проведене у вересні 1939 р., показало, що відразу вступити у війну на боці Англії, Франції і Польщі погоджується лише 2,5% населення, а решта — займає позицію невтручання [5, с. 245]. В той час, коли американська преса майоріла різними комерційними рекламними оголошеннями, в британській пресі їх взагалі не було. На шпальтах газет подавали інформацію про кількість затоплених німецькими підводними човнами британських торговельних суден, що перевозили продукти харчування для острова, подавалася інформація про навчальні повітряні тривоги для цивільного населення, що миттю розбігалось з парламентської площі, почувши сирену. За вісім днів війни втрати британського торговельного флоту вже складали 11 суден [10, с. 11].

Період з вересня 1939 р. по травень 1940 р. відомий в історії як період «дивної війни», коли Британія офіційно перебувала у стані війни з Німеччиною, але війни не вела. Англію влаштовувала прихильний нейтралітет США, військові дії велися далеко від її території, а уряд Чемберлена все ще шукав замирення з Гітлером. Посередником у цій

справі могли б виступити Сполучені Штати, як натякав на початку війни британський дипломат Семюел Хор, лорд-хранитель державної печатки. У звіті про розмову з Хором посол США в Англії Джозеф Кеннеді повідомляв, що правлячі кола в Лондоні розуміють, що будь — яка партія в країні, яка виступить за врегулювання відносин з Німеччиною, буде усунена від влади. Британський уряд не міг з власної ініціативи піти на угоду з Гітлером, лише президент США міг би запропонувати план «загального миру» Американський посол в Лондоні Дж. Кеннеді взагалі не вірив у спроможність Великої Британії витримати німецьке бомбардування, змінити хід подій на користь англійців. У своїх телеграмах до Вашингтону він висловлював глибокий сумнів у необхідності надання британцям будь-якої військово-технічної допомоги [1, с. 68].

У цей період унікальної історичної паузи Ф. Рузвельт з його світоглядом і перспективами бачення доходить висновку, що починається процес різких світових змін. Він бачить нові можливості для Америки й хоче, щоб у світлі подій, що відбуваються, США зайняли гідну для себе позицію. Для орієнтування у міжнародній ситуації 11 вересня 1939 р. Рузвельт надіслав особисті листи Чемберленові і Черчіллю, якого прем'єр — міністр запросив на посаду міністра військово-морського флоту, яку він обіймав під час першої світової війни, з проханням тримати його в курсі усіх справ. Рузвельт писав Черчіллю: «Через те, що ви та я займали спільну позицію під час світової війни, я надзвичайно радий, що ви повернулися знову в Адміралтейство... Я хочу, щоб ви та прем'єр-міністр знали, що я завжди буду радий, якщо ви особисто будете інформувати мене про все, про що хотіли мене повідомити» [9, с. 307]. Черчілль із задоволенням листувався з американським президентом у гарному епістолярному стилі, як потім це називали дослідники. Інколи листи були у формі коротких телеграфних повідомлень або у вигляді довгих стратегічних або філософських висновків. Британський політик писав свої листи по завершенню важкого робочого дня у своєму кабінеті на Даунінг Стріт після опівночі. У зв'язку з різницею у часі американський президент міг відповісти на листа лише пізно у вечері, що дозволяло У Черчіллю прочитати відповідь вже за сніданком наступного дня. За всю історію цієї секретної переписки перу У. Черчілля належало близько 950 листів, а американський президент надіслав близько 800 листів [9, с. IV].

Так почалося секретне листування між міністром військово-морського флоту Великої Британії У. Черчіллем

і колишнім помічником міністра військово-морського флоту США в адміністрації Вудро Вільсона Ф. Рузвельтом, яке тривало до весни 1945 р.

Проте це не було відновленням давніх дружніх відносин обох політиків. Вони бачилися лише один раз під час Першої світової війни на офіційній вечері в Лондоні. Ніхто не передбачав, що цей крок може стати поштовхом до розвитку історичного співробітництва. З точки зору національних інтересів США, що постійно розширювались, для Рузвельта було вкрай необхідно мати приязні стосунки з англійським політиком, який в стратегічній перспективі міг стати британським національним військовим лідером, у разі падіння кабінету Чемберлена. Вітання 11 вересня 1939 року були новим поштовхом для американського лідера у дедалі глибшому залученні США до європейських справ [10, с. 13].

Президент Сполучених Штатів став ініціатором налагодження контактів з воюючою стороною, попри офіційний нейтралітет своєї країни, і розвинув співпрацю з Англією до значущих масштабів. Обійшовши британського прем'єра, міністерство закордонних справ і американське посольство в Лондоні, Рузвельт встановив прямий зв'язок з єдиною, на його думку, людиною, здатною врятувати Європу від Гітлера. Для Черчілля, який спрямував свої погляди на захід у пошуках допомоги для Британії, ініціатива американського президента мала надзвичайне значення. Вона започаткувала найважливіші стосунки в його житті.

Ф. Рузвельт намагався скористатися шансом, що випав на долю Америки. Він розумів, що війна послабить, як Німеччину, так і її противника, а це давало змогу Сполученим Штатам обійняти провідні позиції у світі. Тому Вашингтону було не вигідно залишатися осторонь європейських подій, оскільки треба було підтримувати Англію та Францію у протистоянні Німеччині. Водночас імовірно підписання Англією та Францією мирної угоди з Гітлером ізолювало б Сполучені Штати від світу. Для пошуку і вивчення можливостей зближення ворогуючих сторін, а також засад, на яких вони погодяться укласти мир, 9 лютого 1940 р. Рузвельт керував Семнером Уеллеса, заступника держсекретаря США, з візитом у Європу. Уеллес провів переговори з представниками керівних кіл Італії, Німеччини, Франції та Англії, однак уже після відвідання Берліна його місія, по суті, вичерпалася, оскільки стало зрозуміло, що Гітлер не був зацікавлений у мирних ініціативах, а мав рішучі наміри продовжувати свою переможну війну. Як зазначав Уеллес, єдиною силою

в світі, здатною зупинити Гітлера і його прибічників, могло стати їхнє переконання в тому, що у спустошливій війні, форсованій Німеччиною в Європі, Сполучені Штати з власних інтересів виступлять на боці західної демократії [11, с. 368]. У Лондоні на відміну від Франції, Уеллес упевнився, що Британія боротиметься з Німеччиною до переможного кінця. На зустрічах з ним 12 березня 1940 р. Черчілль та Іден — міністр у справах домініонів — рішуче висловилися за необхідність розгрому Гітлера. Черчілль заявив, що цілі Німеччини залишаються незмінними — військова інтервенція і світове панування, і що такі цілі ставлять під загрозу інтереси як Британії, так і США. Своєю чергою Іден зазначив, що не бачить виходу із ситуації, що склалася, за винятком розгрому Німеччини і встановлення такого режиму в країні, якому можна було б довіряти [17, с. 105]. Чемберлен і міністр закордонних справ лорд Галіфакс погоджувалися, що тривалий мир у Європі може бути досягнений лише після заміни гітлерівського режиму, однак на відміну від Черчілля та Ідена, сподівалися на державний переворот у Німеччині та прихід до влади опозиційних сил. Загалом місія Уеллеса довела неможливість укладення миру з Гітлером. У звіті про свою поїздку він писав, що нема жодних шансів успішного ведення переговорів між ворогуючими сторонами щодо відновлення миру [4, с. 100; 14]. Інформація, з якою повернувся Уеллес з Європи, допомогла зрозуміти у Вашингтоні, що війна буде тривалою. Своєю чергою Гітлер і Муссоліні, оцінивши позицію США, дійшли висновку, що можна завдати удару Заходу, не боячись вступу Сполучених Штатів у війну [2, с. 75].

У травні 1940 р. «дивна війна» завершилась. 10 травня — у день вторгнення гітлерівських військ у Нідерланди, Бельгію та Люксембург — кабінет Н. Чемберлена впав, що стало доказом повного провалу політики «умиротворення». У. Черчілль сформував уряд, обійнявши посади прем'єр-міністра, міністра оборони, міністра фінансів і лідера палати громад. На відміну від Чемберлена він усвідомлював, що Англія могла домовитись з Німеччиною про мир лише ціною своєї фактичної капітуляції, і цей «мир» став би початком кінця Британської імперії. Тому Черчілль зробив вибір на користь США. З самого початку свого перебування на посаді прем'єр-міністра основні проблеми англо-американських відносин він вирішував в особистому листуванні з президентом Ф. Рузвельтом. 15 травня Черчілль звернувся до Рузвельта з проханням оголосити стан «невоюючої держави», що дозволило б Сполученим Штатам надавати Англії

всіляку допомогу у війні, за винятком участі збройних сил. У своєму посланні прем'єр-міністр черговий раз заявив, що його країна воюватиме, навіть якщо залишиться одна проти Німеччини, і висловив сподівання, що президент усвідомлює, що затримана американська допомога не знадобиться Британії, коли вже буде пізно [11, с.482].

У цей важкий для Англії час Черчилль був переконаний, що його народ боротиметься, незважаючи ні на що. Ця впевненість ґрунтувалася на думці, що Сполучені Штати рано чи пізно зрозуміють, наскільки серйозною є небезпека для їхніх інтересів унаслідок подій у Європі, і відразу нададуть необхідну допомогу західним демократіям. З перших днів перебування на посаді прем'єр-міністра Черчилль віддав наказ регулярно забезпечувати Рузвельта британськими щоденними оглядами про хід військових дій, які складалися для прем'єр-міністрів домініонів, і з цього часу й надалі Білий дім мав у розпорядженні всю важливу інформацію, якою володів Лондон. Пізніше Британія зробила ще один вагомий крок на зустріч США: особистій довіреній особі Ф. Рузвельта Гаррі Гопкінсу було дозволено перебувати на окремих засіданнях британського кабінету, що не могло не викликати роздратування британських урядовців. Американський посланець сприяв розширенню та поглибленню співпраці між двома націями, що згодом почало називатися «особливими» відносинами [10, с. 17].

В англійській політиці було взято курс на активне ведення війни з Німеччиною і водночас — чітку орієнтацію на Сполучені Штати. Цей курс одразу зустрів підтримку британських домініонів, насамперед Канади, Австралії і Нової Зеландії. В особистих посланнях до Рузвельта прем'єр-міністри домініонів підтримували прохання Черчилля про надання термінової допомоги Англії. Черчилль попереджав США про необхідність швидкого вступу у війну. Його листування з Рузвельтом упродовж літа 1940 р. було переповнене подібним застереженням. Рузвельт розумів, що у випадку поразки Англії і знищення її флоту всі американські традиційні концепції безпеки в Атлантичному океані, доктрина Монро, принцип свободи морів, солідарність західної півкулі перетворяться на примару й американський народ опиниться під постійною загрозою з боку нацизму. У своїй промові в Шарлотсвіллі, штат Вірджинія, 10 червня 1940 р. — в день вступу Італії у війну на боці Німеччини — президент заявив, що симпатії американського народу на боці демократичних сил, що борються з тоталітарними державами. Він обіцяв надати матеріальні ресурси «борцям проти насильства» [1,

с. 141]. Зобов'язання США допомогти Англії після декларації Рузвельта набуло офіційної форми.

19 червня 1940 р. У. Черчилль виступив на таємному засіданні у палаті громад з оцінкою ситуації, що виникла в наслідок невідворотного розгрому Франції. Прем'єр говорив про ставлення американців до війни і наголошував, що ніщо не вплине на них, як боротьба в Англії. Він впевнено заявив, що якщо британці вистоять упродовж наступних трьох місяців, то протримаються і в наступні три роки, і додав, що героїчна боротьба Великої Британії — це найкращий шанс залучити США до участі у війні [18, с. 1].

22 червня 1940 р. Франція підписала умови капітуляції. Уряд Британії опинився перед лицем безпосередньої загрози з боку Німеччини. Англія вперше у своїй історії опинилась в стані воюючої держави без жодного союзника. При цьому їй протистояла така сила, якої вона не знала з часів Наполеона. Розгром Франції став черговим кроком до зближення США і Британії. Американська громадська думка, яка досі характеризувалася апатією і байдужістю до подій у Європі, враз кардинально змінилась. Країна відчула себе незахищеною і вразливою. Лише Англія стояла на шляху Гітлера до Америки, і якщо Німеччина продовжуватиме свій натиск з тією ж силою, яка знищила опір у Західній Європі за кілька тижнів, над Британією до кінця року майоритиме німецький прапор і Сполучені Штати залишаться віч-на-віч з ворогом.

Американські правлячі кола влітку 1940 р. передбачали швидку поразку Англії у війні, прихильники ізоляціонізму виступали за посилення обороноздатності власної держави, а не за надання допомоги Британії. Такі песимістичні настрої посилювалися й тим, що Сполучені Штати не були готові вести війну у 1940 р. Військові спеціалісти повідомляли про критичну відсутність протитанкових гармат і зенітних батарей. В одному з основних класів сучасних озброєнь — військово-повітряних силах — у США налічувалося лише 160 винищувачів і 52 важкі бомбардувальники. Існувала нагальна проблема переозброєння армії [4, с. 110].

Склася така ситуація, що, з одного боку, Вашингтон не міг допустити перемоги Гітлера над Британією, а з іншого — американці знали, що Англія без США не мала шансів на успіх у війні. Таким чином, обидві країни виявилися взаємопов'язаними спільною метою здолати Німеччину та її сателітів. І це розуміли не лише правлячі кола Британії на чолі з У. Черчиллем, а й Ф. Рузвельт зі своїм оточенням. Міністр фінансів Генрі Моргентау повністю підтримував прохання англійців про допомогу і переконував їх наполя-

гати на її збільшенні. Військовий міністр Генрі Стімсон і міністр військово-морського флоту Френк Нокс були глибоко переконані, що Сполученні Штати повинні зробити все, що в їхніх силах, щоб урятувати Велику Британію. За наказом генерала Джорджа Маршала, американського начальника генерального штабу протягом 48 годин було підготовлено перелік військового обладнання та амуніції, готового для негайного транспортування до Англії. Було підготовлено 500.000 рушниць та набоїв до них, 900 польових гармат, 80.000 автоматичної зброї та іншого військового спорядження на суму близько 37 млн. доларів [8, с.18].

Упродовж червня 1940 р. в обхід закону про нейтралітет американські приватні фірми з санкції Рузвельта продали Англії озброєнь і матеріалів на суму більш ніж 41 млн. дол. [6, с. 84]. Війна вимагала великих затрат і Черчилль просив надати Британії подальшу допомогу. Особливо гостро стояло питання про есмінці, яких катастрофічно не вистачало Лондону для захисту Британських островів й охорони торговельних комунікацій. З офіційним проханням надати Англії 40–50 американських «застарілих» есмінців часів Першої світової війни Черчилль звернувся до Рузвельта ще 15 травня 1940 р. Через місяць прем'єр повторив своє прохання. На 15 червня зі 133 англійських есмінців, що перебували у водах метрополії, лише 68 були придатні для бойових операцій. Для Англії це була досить мала цифра, якщо взяти до уваги, що у 1918 р. вона володіла 433 кораблями цього класу. Англійські есмінці зазнавали величезних втрат унаслідок підводної війни й ударів німецької авіації. Восени 1940 р. дві третини суден, що були атаковані та потоплені німецькими підводними човнами були британські кораблі. За 5 тижнів війни втрати британського флоту склали 420.300 тон. Термінова допомога такими кораблями, за словами Черчилля, була «питанням життя і смерті» для Британії [1, с. 155]. Невдовзі король Великої Британії надіслав Рузвельтові особистого листа стосовно цього питання.

Переговори про передачу есмінців затягувалися, оскільки Рузвельт не міг одноосібно зробити такий крок на зустріч Британії. Потрібна була згода конгресу, в якому прихильники ізоляціонізму досі переважали. Тому адміністрація Рузвельта була змушена постійно переконувати конгрес, що озброєння чи обладнання, яке продавалося західним демократіям, застаріле або надлишкове [16, с. 105].

Англо-американські переговори про передачу Британії есмінців почалися 23 липня 1940 р. Коли Черчилль домовився з Рузвельтом, для нього було важливо не стільки

отримати поповнення для англійського військово-морського флоту, скільки спонукати США зробити крок на шлях до вступу у війну. Однак, унаслідок дипломатичної боротьби і суперечок серед правлячих кіл Вашингтона, Рузвельт лише 13 серпня зробив офіційну пропозицію Черчіллю про передачу Англії 50 есмінців і деяких військових матеріалів в обмін на продаж або довгострокову (99 років) оренду земельних ділянок для спорудження американських військово-морських і військово-повітряних баз у британських володіннях, а саме: Ньюфаундленд, Бермудські, Багамські острови, Ямайка, Санта-Лючія, Тринідад, Британська Гвіана. Англо-американська угода була опублікована 2 вересня 1940 р. у вигляді обміну нотами між держсекретарем США Корделлом Хеллом і британським послом у Вашингтоні лордом Лотіаном. Території на Бермудських островах і Ньюфаундленді Англія передавала Сполученим Штатам «як подарунок», а решту — в обмін на есмінців [1, с. 168]. Звичайно, угода не була вигідною для Британії, але ідея англо-американського союзу мала більшу цінність, ніж бази чи есмінці. Це був один з перших успіхів У. Черчілля, який започаткував активну і тісну співпрацю між обома країнами. У своїй промові в парламенті 20 серпня 1940 р. прем'єр передбачив, що обмін баз на есмінці дасть поштовх до об'єднання США і Британії для взаємовигідного розв'язання спільних справ. Він зазначив, що цей процес є невідворотним і «ніхто не може його зупинити, як річку Міссісіпі».

Ф. Рузвельт назвав угоду про обмін баз на есмінці «найважливішою акцією у посиленні національної оборони з часів купівлі Луїзіани» [12, с. 305]. Цей крок означав відмову США від традиційного нейтралітету і злиття британських і американських інтересів, він засвідчив перехід Сполучених Штатів з положення нейтральної до невоюючої сторони. Американська преса писала, що угода перетворила і без того небезсторонній нейтралітет США на відверте прикриття співпраці з Великою Британією [11, с. 774]. Передача есмінців Британії стала віховою подією в політиці Вашингтона. Незважаючи на закон про нейтралітет, Рузвельтові вдавалося знаходити шлях для надання допомоги Англії.

Отже, дії США свідчили про поступове наближення країни до вступу у війну. Підписання Атлантичної Хартії в серпні 1941 р. та напад Японії на Перл-Харбор в грудні 1941 р. призвели до більш тісної та глибокої співпраці двох великих суспільств англословних демократій, Британської Імперії та США, що згодом ввійшло в історію міжнародних відносин та світової політики під назвою «особливі» відносини.

Список використаних джерел:

1. Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939–1941 гг. / Л. В. Поздеева. — М. : Наука, 1964. — 454 с.
2. Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии в период Второй мировой войны 1939–1945 гг. / В. Г. Трухановский. — М. : Наука, 1965. — 638 с.
3. Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография. — 2-е изд., испр. и доп. / В. Г. Трухановский. — М. : Мысль, 1977. — 460 с.
4. Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А. И. Уткин. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. — 544 с.
5. Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца : в 2 т. : пер. с англ. / Р. Шервуд ; под ред. В. М. Павлова. — М. : Изд-во иностр. л-ры, 1958. — Т. 1. — 680 с.
6. Яковлев Н. Н. США и Англия во Второй мировой войне / Н. Н. Яковлев. — М. : Учпедгиз, 1961. — 271 с.
7. Ambrose S. E. Rise to Globalism. American Foreign Policy Since 1938 / S. E. Ambrose. — N. Y. : Penguin Books, 1991. — 413 p.
8. Bayliss J. Anglo-American Defence Relations 1939-1984 / J. Bayliss. — L. : MacMillan Press Ltd, 1984. — 290 p.
9. Churchill and Roosevelt : The Complete Correspondence, Vol. 1: Alliance Emerging / ed. By Warren F. Kemball. — Princeton : Princeton Univ. Press — 1984. — 674 p.
10. Dickie J. Special No More / J. Dickie. — L. : Weidenfeld and Nicolson, 1994. — 320 p.
11. Langer W. L. The Challenge to Isolation 1937–1940. The World Crisis and American Foreign Policy / W. L. Langer, S. E. Gleason. — N. Y. : Harper & Brothers Publishers, 1952. — 795 p.
12. Leuchtenburg W. E. Roosevelt and the New Deal, 1932–1940 / W. E. Leuchtenburg, D. Franklin. — N. Y. : Harper & Row, Publishers, 1965. — 390 p.
13. Manchester W. The Last Lion. Winston Spencer Churchill. Alone (1932–1940) / W. Manchester. — Boston; Toronto; London : Little, Brown and Company, 1988. — 756 p.
14. Roosevelt's Foreign Policy 1933–1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N. Y. : Wilfred Funk, Inc, 1942. — 634 p.
15. Schlesinger A. M. The Imperial Presidency / A. M. Schlesinger. — Boston : Houghton Mifflin Company, 1973. — 505 p.
16. Stein A. Domestic Constraints, Extended Deterrence, and the Incoherence of Grand Strategy: The United State, 1938–1950. — The Domestic Bases of Grand Strategy / A. Stein ; ed. by R. Rosecrance, A. Stein. — N. Y. : Cornell University Press, 1993. — 123 p.
17. The Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon. The Reckoning. — Boston : Houghton Mifflin Company, 1965. — 716 p.
18. Winston Churchill's Secret Session Speeches / ed. by Charles, N.Y. : Simon and Schuster, 1946. — 114 p.

The article is dedicated to the origins of Anglo-American «special» relationship.

Key words: nation, coalition, allies, foreign policy, strategy, armed forces, national interest, cooperation.

Отримано 23.05.11

УДК 930(477)«19»:338.43

О. М. Федьков, В. А. Дубінський

УКРАЇНСЬКІ ЛІБЕРАЛИ ПРО ШЛЯХИ І ЗАСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН НА ПОЧАТКУ ХХ ст. В НАДДНІПРЯНЩИНІ

У статті висвітлюється процес виникнення та становлення програм аграрних перетворень українських ліберальних партій в підросійській Україні. Здійснюється аналіз проектів програм УДП, УРП та УДРП, їхніх представників, що були поширені напередодні та в роки революції 1905-1907 рр.

Ключові слова: політична партія, аграрне питання, націоналізація землі, приватна власність, кооперація, ліберали, національне питання, автономія України, реформи, Державна Дума.

Значне місце в українському національно-визвольному русі на початку ХХ ст. займав національно-ліберальний напрям. Його представникам у своїх програмних документах, літературі вдалося поєднати аграрні та національні вимоги. Українські ліберали визнавали ті ж принципи, що й російські конституційні демократи, але їхні програмні засади суттєво відрізнялися. Спільним у російських і українських лібералів було те, що вони з повагою ставилися до приватної власності і відстоювали необхідність проведення змін у суспільстві лише еволюційним шляхом, за допомогою реформ. Проте, саме щодо проектів вирішення соціально-економічних проблем, зокрема, й аграрного питання, між ними були досить значні відмінності. При характеристиці українських лібералів і їхніх поглядів ми будемо розглядати і тих діячів, які входили до складу російських політичних партій, що діяли в Наддніпрянській Україні. Також ми аналізуємо позиції громадсько-політичних діячів, які народилися в Україні, однак, працюючи за її межами, пропонували свої підходи щодо вирішення аграрного питання, зокрема і в Наддніпрянщині.

Діяльність українських лібералів у розв'язанні аграрного питання знайшла часткове відображення в історіографії. Найбільше зробили у цьому відношенні П. Феденко [1],